

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ В ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОМУ КРИМУ (2014-2021 РР.)

DEMOGRAPHIC POLICY OF RUSSIA IN TEMPORARILY OCCUPIED CRIMEA (2014-2021)

Горюнова Є.О.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

У статті проаналізовані особливості російської демографічної політики в окупованому Криму. Зазначено, що після окупації зростає природне скорочення населення, яке російська влада компенсує міграційним потоком з російських регіонів. Внаслідок цього населення окупованого Севастополя з 2014 р. зросло на 42%. Але навіть міграція не змогла перекрити стрімке зменшення населення в Автономній Республіці Крим, де темпи природного скорочення зросли в 6 разів. Це обумовлено низкою чинників: скорочення лікарень та ліжок в них, брак кваліфікованого медичного персоналу, дефіцит ліків, що було особливо помітно під час пандемії COVID-19, коли смертність зросла на 24%. Відповідно, протягом окупації Крим втратив 12% довоєнного населення через природні причини.

На тлі погіршення соціально-економічної ситуації та через політичні утиски інакомислячих спостерігаємо зростання кількості кримчан, що залишили півострів. Приблизний підрахунок демонструє, що за сім років з Криму виїхало понад 260 тисяч, що дорівнюється 11% довоєнного населення півострову.

Однак загальна чисельність населення на півострові навіть збільшилась на 130 тис. – до 2,48 млн. Хоча цей приріст забезпечує виключно Севастополь, який лідирує в Росії за темпами зростання населення. Загальна кількість мігрантів в АРК складає вже 12% довоєнного населення, а Севастополя – 45%.

Таким чином, Росія активно стимулює переселення власних громадян на окуповану територію України всупереч нормам міжнародного права. Особливий акцент російська влада робить на переселенні силовиків разом з родинами та військових пенсіонерів (мілітарний формат), чиновників та робітників бюджетної сфери (медики та вчителі), яким надають певні преференції. У той час кримчани вимушені залишати півострів через втрату роботи та погіршення соціально-економічних умов життя. Внаслідок такої політики АРК втратила вже п'яту частину довоєнного населення, а Севастополь – 28%.

Ключові слова: демографія, Автономна Республіка Крим, Севастополь, окупація, Російська Федерація.

The article analyzes special aspects of the Russian demographic policy in occupied Crimea. It was observed that the natural depopulation, which the Russian government overcame with the help of the migration flow from Russian regions, was growing after the occupation. As a result, the population of occupied Sevastopol has increased by 42% since 2014. But even migration has not prevented the rapid population decline in the Autonomous Republic of Crimea, where the natural depopulation rate has increased sixfold. Several factors are at the root of this situation: the reduced number of hospitals and beds in hospitals, the lack of qualified healthcare staff, and medicine shortages. This was particularly evident during the COVID-19 pandemic, when mortality increased by 24%. Accordingly, Crimea lost 12% of its pre-war population due to natural causes during the occupation.

Given the deterioration of the socio-economic situation and the political harassment of individuals with different views, there has been an increase in the number of Crimeans who left the peninsula. The rough estimate reveals that more than 260,000, or 11% of the peninsula's pre-war population, have left Crimea in seven years.

However, the total population of the peninsula has even increased by 130 thousand (to 2.48 million people). Although this increase is provided only by Sevastopol that has the highest population growth rates in Russia. The total number of migrants in the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol is already 12% and 45% of the pre-war population accordingly.

Thus, Russia is actively encouraging the relocation of its citizens to the occupied territory of Ukraine contrary to international law. A particular focus of the Russian government is to relocate law enforcement and security officers together with their families and military retirees (military format), officials and public sector workers (doctors and teachers) who are provided with certain preferences. At the same time, Crimeans are forced to leave the peninsula due to job losses and deteriorated social and economic living conditions. As a result of this policy, the Autonomous Republic of Crimea has already lost a fifth of its pre-war population, and Sevastopol – 28%.

Key words: demography, Autonomous Republic of Crimea, Sevastopol, occupation, Russian Federation.

Постановка проблеми. Росія з давніх часів використовує демографію як впливовий чинник, який дозволяє змінювати конфігурацію населення в певних регіонах. Анексія Криму в 1783 р. призвела до масової еміграції кримських татар з півострову через утиски російської влади, внаслідок чого їхня частка скоротилася з 90 до 30%. СРСР під час Другої світової війни переходить до більш

жорстокої практики депортації цілих народів, внаслідок чого з півострова примусово були виселені німці, болгары, греки, вірмени та кримські татари. Загалом було депортовано понад 300 тис., серед яких понад 200 тис. – кримські татари. Замість депортованих на півострів почали масово заселяти росіян, що радикально змінило етнічний баланс в Криму.

Сучасна Росія продовжує політику заміни населення вдаючись до «м'якої депортації». Через утиски та репресії, а також погіршення соціально-економічної ситуації сотні тисяч кримчан вже залишили півострів. Замість них окупаційна влада переселяє лояльних росіян з різних регіонів, що змінює не тільки етнічну, але й соціально-політичну картину Криму. Новий демографічний склад півострову з великою кількістю переселених росіян може значно ускладнити процеси майбутньої деокупації та реінтеграції півострову, що потребує формування адекватної стратегії з України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних наукових розробок акцентуємо увагу на працях Є. Контровича, який досліджує особливості окупаційної політики в різних регіонах, у тому числі в окупованому Криму. Роботи російських дослідників О. Баранова, Р. Старченко, В. Мукомеля можна використовувати виключно як фактологічний матеріал через їх політичну заангажованість. Але автори презентують результати соціологічних вимірювань в окупованому Криму. Аналогічним чином ми користувалися дослідженням європейського Центру східноєвропейських та міжнародних досліджень (ZOiS), що було проведено в окупованому Криму в 2017 р. Безумовно, що будь-які дослідження, що проводяться на окупованих територіях, не можуть бути релевантними, але вони дозволяють виявити деякі тренди змін. Серед українських дослідників варто зазначити А. Клименка та Т. Гучакову, які спеціалізуються на кримській проблематиці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, демографічна ситуація в окупованому Криму знаходиться поза увагою світових та українських науковців, що вимагає дослідження цього напрямку. Бо суттєві демографічні зміни, які вже відбулися в Криму серйозного потребують наукового аналізу та формування державної політики щодо російських переселенців після деокупації півострову.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати основні напрямки російської демографічної політики, яка призвела до заміни населення, та сформулювати завдання української державної політики деокупації Криму.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки окупації загальна кількість населення півострова, за офіційною російською статистикою, збільшилась на 130 тис. За даними другого російського перепису, що проводили в Криму восени 2021 р., в АР Крим проживало 1 млн 935 тис. (на 32 тис менше ніж до окупації), а в Севастополі – 548 тис (на 163 тис більше) [1]. Тобто демографічний приріст відбувається виключно за рахунок Севастополя, населення якого зросло на 40% у порівнянні з довоєнним періодом (вважаємо доцільним використовувати саме цей термін

через те, що Росія розпочала війну проти України в 2014 р., окупувавши Крим та частину Донецької та Луганської областей). Відповідно, Севастополь стає лідером за темпами міграційного приросту населення, випереджаючи АРК в 14,5 разів.

У той час в АР Крим міграційні потоки не можуть перекрити зростання темпів природного скорочення населення в 6 разів у порівнянні з 2013 р. [3; 4]. Головною причиною залишається високий рівень смертності, яка мала дві хвили. У першу (2014-15 рр.) кількість померлих зросла на 6-8% у порівнянні з довоєнним періодом. Друга хвиля викликана пандемією COVID-19, під час якої рівень смертності зростає на 24%. Це обумовлено погіршенням медичного обслуговування, скороченням лікарень та ліжок в них, поганим забезпеченням ліками та дефіцитом медичних працівників. Внаслідок цього важко хворі люди із задихом вимушені були чекати вільні місця вдома або їх розміщували в коридорах лікарень, де вони вмирили без надання медичної допомоги. Російська окупація позбавила кримчан доступу до якісних вакцин, замість яких їх щепили російськими препаратами, що досі не отримали міжнародної сертифікації. Загалом протягом 2014–2021 рр. в АР Крим вмерло 234 756 осіб [3].

У Севастополі смертність в перші роки окупації зростає на 10-12% і залишається доволі високою. Але це можна пояснити також зростанням населення в місті. Під час пандемії смертність досягає найвищих показників – 6-7 тис на рік, що перевищує показник 2013 р. на 30%. Загалом в Севастополі за сім років окупації померло 48 579 чоловік [5].

Таким чином, протягом 2014-2021 рр. на півострові померло 283 335 осіб, тобто 12% від довоєнної кількості населення півострову. Не маючи точних даних все ж припустимо, що більша частина з померлих – це кримчани, які мешкали на півострові до його окупації. Хоча не можемо ігнорувати й той факт, що починаючи з 2004 р. зростає міграція на півострів російських пенсіонерів (особливо військових), які стали соціальною опорою Путіна піз час «кримської весни» 2014 р.

Разом із зростанням смертності в Криму почала поступово знижуватися народжуваність: якщо в 2013 р. в АР Крим народилося 24 054 малюка, то в 2021 р. – тільки 18 172 (на чверть менше) [3; 4].

В Севастополі падіння народжуваності не таке стрімке та складає 5% у порівнянні з 2013 р. Однак враховуючи, що населення міста суттєво зросло за цей час, рівень зменшення немовлят стає більш вагомим [4; 5].

Усього на півострові протягом окупації народилось 188 134 дитини, що на 34% менше кількості померлих [3; 5]. Така динаміка свідчить про скорочення місцевого населення, яке замінюють мігрантами з Росії – особливо з північних та східних регіонів, яким до вподоби теплий кримських клімат.

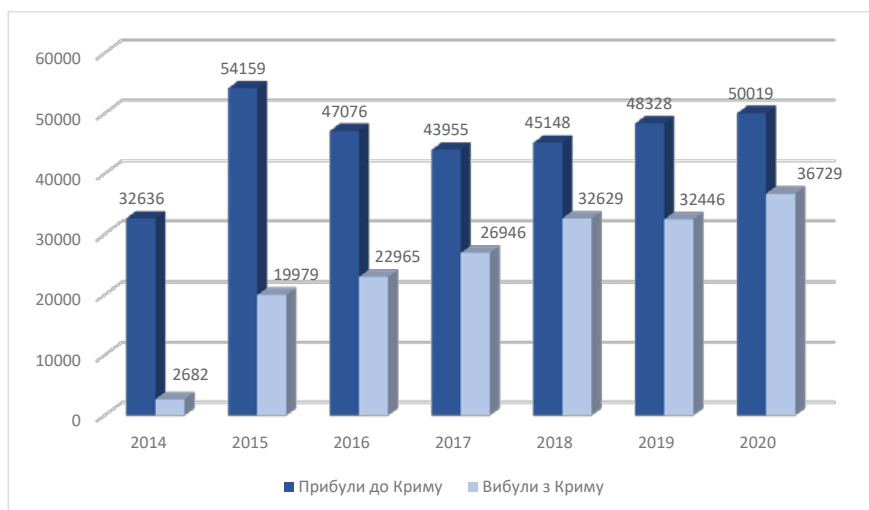

Рис. 1. Кількість померлих в Криму за період окупації (2014–21 рр.) [1; 2; 5]

Загалом за сім років окупації (2014-2021 рр.) до Криму прибуло понад 409 тисяч, тобто 17% від довоєнного населення півострова. Так, до АР Крим переїхало 235 820 осіб (12% від довоєнного населення), а до Севастополя – понад 173 тис., що складає вже 45% від населення міста на початку 2014 р. [3; 6].

Однак офіційна статистика є далеко неповною, бо чиновники Севастополя запевняють, що в місті вже мешкає понад 700 тисяч [2], серед яких мігрантів вже більше половини.

Переважна більшість мігрантів в Криму – це росіяни (від 60 в АРК до 75% в Севастополі), серед яких можна виділити декілька груп. По-перше, це російські військові та інші силовики, яких або просто переводять служити до Криму, або активно заохочують до такого переведення пільговою іпо-

текою, підйомними та перевагами життя біля моря. Друга категорія – це мешканці північних або східних регіонів Росії, яким також обіцяють пільгові умови для придбання житла тощо. Третя категорія – це держслужбовці, яким в Криму надають високі посади, нехтуючи місцевими кадрами. Четверта – представники дефіцитних спеціальностей: медики та вчителі, яких активно заохочують до переїзду в кримські села. Нарешті, досить вагомою за чисельністю, залишається категорія пенсіонерів, яким не потрібна робота – їм достатньо м'якого клімату та моря. За останні роки кількість пенсіонерів зросла на 10% (до 555 тис.), що свідчить про швидке старіння регіону.

У той час, як російські пенсіонери переселяються на півострів, кримчани працездатного та дітородного віку його залишають. Кількість

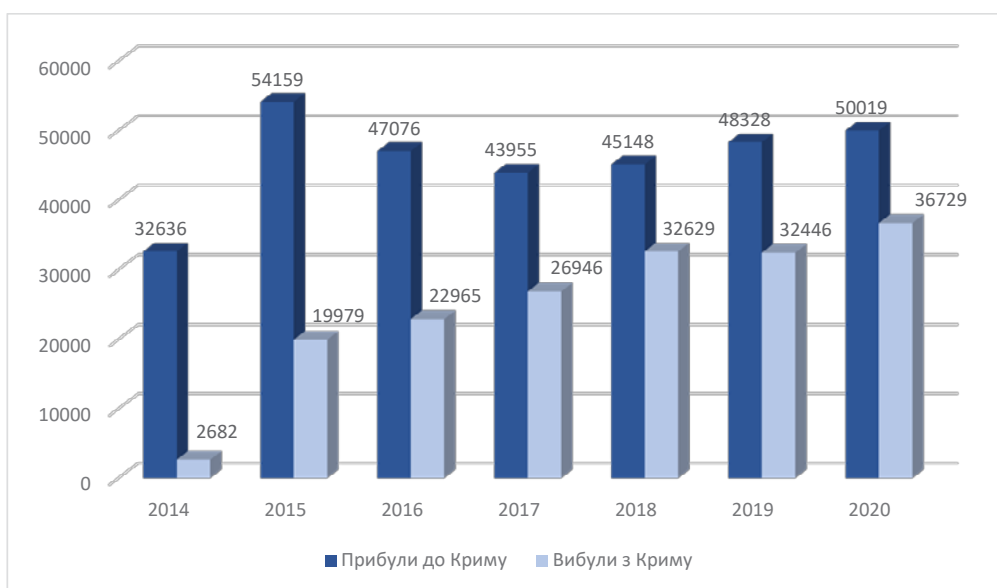

Рис. 2. Кількість тих, хто прибув до Криму, та виїхав з півострову протягом окупації (2014–2020 рр.) [3; 5]

мігрантів швидко зростає за часи окупації: якщо спочатку тікали від російських репресій та їхали з ідеологічних міркувань (не хотіли жити під окупантами), то далі починають їхати ті, хто втратив роботу чи власний бізнес в російських реаліях. Протягом 2014–21 рр. з півострову виїхало вже понад 200 тис. осіб (або 8,5% від довоєнного населення Криму). Для Севастополя цей показник дорівнює 15% від населення міста в 2014 р. [3; 5].

Однак ці дані є неповними, бо не враховують тих кримчан, які поїхали з Криму, але не змінили місце реєстрації. Насамперед, це стосується вимушених переселенців, яких в Україні в 2019 р. було зареєстровано 40,7 тис. [7]. Якщо додати ще декілька десятків тисяч тих, хто не реєструвався як переселенець, отримаємо десь 60-70 тис. А загальна кількість мігрантів з Криму складе 11%.

Відповідно, з урахуванням смертності та від'їзду кримчан тільки за офіційними даними АР Крим втратила вже 20% довоєнного населення, а Севастополь – 28%.

Таким чином, російська влада всі роки окупації свідомо проводить політику заміни населення Криму через колонізацію півострову російськими переселенцями. На думку українських правозахисників, особливу увагу Росія приділяє переселенню мілітаризованого населення (силовиків). «Вони переміщуються вже не як у відрадження, а на постійну роботу, тобто вони переміщуються вже зі своїми сім'ями. Тобто, якщо мова йде про одного феєсбешника, то, насправді, можемо множити на три. Бо він, наприклад, приїжджає з дружиною та дитиною. І це втричі більше мілітаризованого населення, яке направляється до окупованого Криму. І зрозуміло, що воно повністю не просто лояльне, воно підконтрольне Кремлю», – вважає голова Кримської правозахисної групи О. Скрипник [8].

Відповідно, Росія через колонізацію намагається провести асиміляцію населення Криму, замінивши місцевих мешканців абсолютно лояльними до Кремля росіянами. Така практика переселення на окуповані території порушує норми міжнародного права. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни прямо вказує, що «окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує» (ст. 49) [9].

Російська демографічна політика вже має печальні етнічні результати: кількість українців в Криму стрімко скорочується, натомість кількість росіян, зростає.

Так, вже у вересні 2014 р. під час першого окупаційного перепису кількість кримчан, що визнали себе українцями, склала тільки 15,7% проти 24,9% під час соціологічного опитування 2008 р. Натомість кількість ідентифікуючих себе

росіянами зросла з 60 до 65% [10; 11]. Таке перетікання російський дослідник О. Баранов пояснює «добровільним вибором» кримських українців, які починають визначати себе росіянами внаслідок «відносно низької згуртованості та «слабкого володіння власною мовою» [12, с. 35]. Частково це відповідає дійсності – переважна більшість кримських українців спілкувалась російською мовою, а 77% у 2008 р. називали її рідною мовою. Крім того, 43,5% українців відносили себе до російської культурної традиції [10, с. 5].

Однак, з іншого боку, таке стрімке скорочення українців в Криму може свідчити про утискити страх за власну безпеку в умовах окупації, що змусило людей змінювати ідентичність під час інтерв'ю. Зниження кількості українців також пов'язано з їх масовим від'їздом з півострову та відмовою від спілкування з інтерв'юерами під час перепису.

Європейське дослідження 2017 р. демонструє подальше зниження кількості українців в Криму – до 12%, та зростання росіян – до 68%, що співпадає з темпами переселення росіян на півострів [13].

Кількість кримських татар за результатами опитувань залишається майже незмінною – від 9,1% в 2008 р. до 12,6% в 2014 р. та 12% в 2016 р. [10; 11; 13]. Відсутність реального приросту свідчить про те, що кримські татари також залишають територію півострову після окупації.

Таким чином, під час деокупації українська влада зіткнеться з серйозними труднощами, пов'язаними із суттєвим зростанням росіян, ідентичність яких буде превалювати на півострові. Безумовно, що після повернення Криму під повний контроль України півострів залишать всі силовики та члени їх родин, а також російські чиновники. Але певна кількість росіян, які купили житло біля моря, можуть висловити бажання залишитися, апелюючи до захисту прав людини. Один з лідерів російської опозиції Г. Каспаров зазначив, що російським лібералам вже треба думати про те, як вони будуть захищати права росіян у випадку їх депортації з Криму.

Майбутня політика України щодо російських та інших переселенців до Криму після 2014 р. частково представлена в Стратегії деокупації 2021 р. У документі зазначено, що Україна гарантує захист прав та інтересів іноземців, які на законних підставах перебуватимуть на території півострову (тобто потрапили в Крим через один з трьох контрольних пунктів в'їзду-виїзду – Чонгар, Чаплинка та Каланчак). У той же час Україна не визнає жодних правових актів (договорів купівлі-продажу, у тому числі), укладених на території тимчасово окупованого півострову [14]. Відповідно, всі росіяни, які переїхали до Криму після його окупації та придбали нерухомість за російським законодавством, автоматично стануть порушниками українських законів.

Екс-міністр із питань тимчасово окупованих територій України О. Резніков пропонував застосувати для таких порушників норми міжнародного права – практику видворення. «Я прихильник юридичних процедур під назвою видворення. Це адміністративна процедура. Якщо ці громадяни потрапили до Криму не через Чонгар, Каланчак чи Чаплинку, значить вони там перебувають незаконно на території України. І наслідки будуть, як скрізь у цивілізованому світі – видворення», – зазначав він [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З перших днів окупації Кримського півострову російська влада проводить політику заміни населення, використовуючи для цього різноманітні засоби – від тиску та репресій на найбільш нелояльних до погіршення соціально-економічних умов, які б змусили кримчан масово залишати півострів. На їх місця привозять переселенців з Росії, серед яких превалує мілітаризоване населення (силовики та члени їх родин, військові пенсіонери), які є соціальною базою режиму.

Відповідно, протягом 2014–21 рр. тільки за офіційними даними до Криму прибуло понад 409 тис осіб, серед яких переважна більшість – росіяни. За неофіційними джерелами кількість переселенців коливається від 700 тисяч до 1 мільйону (30–40% від довоєнної чисельності населення). З урахуванням кількості померлих кримчан та тих, хто поїхав з півострова, частка росіян-переселенців в загальній масі буде ще більшою (в Севастополі – не менше половини мешканців).

Безумовно, що ця політика відповідає російській імперській стратегії колонізації, яку вона застосовувала щодо Криму після його анексії в XVIII ст. Актине переселення до Криму росіян сприяє асиміляції місцевого населення, зміні етнополітичного балансу. Так, кількість кримських татар майже не змінюється, число укра-

їнців стрімко скорочується, а росіян – навпаки, зростає. Відповідно, в Севастополі їх частка в загальному обсязі наближається до 100%, а в АРК – близько 80%.

Через таку демографічну ситуацію головним завданням для української влади після деокупації Криму буде вирішення ключових питань з масивом російських переселенців. Одним з варіантів може стати міжнародна практика видворення, але вона буде мати серйозну критику та звинувачення на адресу України з боку міжнародних правозахисних структур. Тому українська влада має бути готова до захисту інтересів держави в міжнародних інстанціях.

Друге важливе завдання стосується роботи з місцевим населенням, яке має пройти фільтрацію на предмет здійснення протиправних дій (силовики, судді, чиновники) та колаборацію з окупаційною адміністрацією. Для порушників мають бути застосовані правові заходи – від кримінальних до адміністративних (перехідне правосуддя).

Однак особливої уваги буде потребувати інформаційна складова деокупації, яка має бути спрямована на демонтаж російської агресивної риторики щодо України, нівелювання російських штампів («бандеровці», «нацисти»), які російські пропагандистські канали наділяють новим сенсом на тлі активної фази війни проти України. Особливу увагу слід сконцентрувати на дітях та молоді, які найбільш піддаються впливу російської пропаганди в закладах освіти, починаючи від дитячого садочку. Саме для цього потрібна підготовка професійних кадрів вчителів гуманітарних напрямків, які будуть працювати з дітьми. Аналогічним чином на півострові разом з поверненням українського теле- та радіомовлення має з'явитися спеціальний дубляж російською мовою на перехідний період (діти, що народилися незадовго до окупації та після неї не знають української мови).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Росстат представил предварительные цифры о численности населения в регионах страны по данным Всероссийской переписи населения. URL: <https://rosstat.gov.ru/folder/313/document/166784>
2. Реальное число жителей Севастополя составляет более 700 тысяч человек – Развожаев. *Новый Севастополь*. 29 апреля 2020. URL: <https://new-sebastopol.com/news/id/36431>
3. Республика Крым в цифрах. 2021. Симферополь, 2022.
4. Статистичний збірник «Регіони України». Частина 1. Київ, 2014.
5. Севастополь. Статистический сборник. 2020. Севастополь, 2021.
6. Севастополь стал самым быстрорастущим городом России. *ForPost*. 05.04.2022. URL: <https://sevastopol.su/news/sevastopol-stal-samym-bystrorastushchim-gorodom-rossii>
7. На материковій Україні на обліку перебуває 40 733 переселенця з Криму і Севастополя – міністерство. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-pereselency-z-krymu/30117853.html>
8. Як кримчан замінили на росіян. Росіяни обживають український Крим? Радіо Свобода. 25 грудня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yak-krymchan-zaminyly-na-rosiyan/31624708.html>
9. Конвенція про захист прав цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
10. АР Крим: люди, проблеми, перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2008. № 10.
11. Итоги переписи населения в Крымском федеральном округе. 2014. URL: http://crimea.old.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/crimea/resources/1f72198049859f4b9205f22d12c3261e/pub-04-01.pdf

12. Баранов А. Соотношение гражданской, этнической и конфессиональных идентичностей в Крыму: политические аспекты трансформации. Материалы международной научной конференции «Проблемы национальной идентичности в контексте современной глобализации», Ереван, 2017. С.32-41

13. ZOiS Report. Terra incognita – the public mood in Crimea. Berlin, 2017.

14. Указ Президента України №117/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

15. Резніков пояснив, який підхід планують до людей, незаконно переселених із Росії до Криму. *Радіо Свобода*. 9 липня 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrajina-krym-deokupacija-ponajixaly/31351025.html>